

Krzysztof Skwierczyński

Millennium urodzin św. Piotra Damianiego

Przegląd Historyczny 100/2, 293-300

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF SKWIERCZYŃSKI

Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Millennium urodzin św. Piotra Damianiego

Zbigniew Ka d ł u b e k, jeden z nielicznych polskich badaczy, którzy zajmowali się twórczością Piotra Damianiego, napisał: „Spotykamy się z jednym z najwybitniejszych ludzi Kościoła doby średniowiecza, a także z jednym z najbardziej utalentowanych i płodnych pisarzy średniołacińskich — —. Dlatego zapoznany święty mnich kamedulski jest godzien, żeby mu poświęcić więcej uwagi niż dotąd”¹. Przeor z Fonte Avellana jest autorem 180 listów, z których wiele to obszernie traktaty teologiczne czy moralizatorskie, a także żywotów świętych, licznych kazań i poezji. Mimo ogromnego wpływu, jaki eremita wywarł na współczesnych oraz potomnych (np. na Dantego i Petrarke), pozostaje on wciąż najmniej znanym Doktorem Kościoła. Wybitny znawca myśli Damianiego Christian L o h m e r uznał wręcz, że znają go jedynie „wtajemniczeni”. Damiani jest autorem niezwykle istotnego źródła do dziejów historii Polski wczesnośredniowiecznej, „Żywota św. Romualda”². Żywot ten, pierwszy zachowany utwór Damianiego, jest jednocześnie swego rodzaju tekstem programowym. Zawarte w nim idee eremita rozwijał w swej dalszej twórczości, zwłaszcza wskazanie życia anachoreckiego jako najpewniejszej drogi prowadzącej ku zbawieniu. W mediewistyce polskiej twórczość Damianiego była wspomniana na marginesie rozważań o pięciu braciach–męczennikach („Żywot św. Romualda”); żywotowi temu więcej uwagi poświęcił jedynie Henryk F r o s³, ostatnio zaś Roman M i c h a ł o w s k i⁴. Polskiego przekładu doczekało się zaledwie kilka utworów eremity („Hymn o dniu śmierci”, „Homilie na Narodzenie NMP”)⁵. W ubiegłym roku ukazał się przekład jednego

¹ Z. Ka d ł u b e k, *Św. Piotr Damiani*, Kraków 2006, s. 17.

² *Vita beati Romualdi*, wyd. G. T a b a c c o (Fonti per la storia d’Italia 94), Roma 1957.

³ H. F r o s, *Relacje Piotra Damiani*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska*, red. D. G a w i n o w a [i in.] Warszawa 1991, s. 365–375.

⁴ R. M i c h a ł o w s k i, *Zjazd Gnieźnieński. Religijne przesłanki powstania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, Wrocław 2005.

⁵ *Muza łacińska. Antologia poezji wczesnochrześcijańskiej i średniowiecznej (III–XIV/XV w.)*, oprac. M. S t a r o w i e y s k i, Wrocław–Warszawa–Kraków 2007, s. 314–315; *Ojcowie wspólnej wiary. Teksty o Matce Bożej (w. VIII–XI)*, tłum. i oprac. W. K a n i a, Niepokalanów 1986. Wojciech Kania dokonując wyboru tekstów kierował się wydaniem dzieł Damianiego w „Patrologia Latina”, dlatego popełnił błąd publikując pięć homilii Avella-

z najważniejszych dzieł Damianiego, traktatu „De divina omnipotentia”⁶; natomiast istniejący, chociaż niemal zupełnie niedostępny (także w Bibliotece Narodowej) przekład „Żywota św. Romualda” został opublikowany nakładem własnym tłumacza, o. Jerzego B o t o r a, i nie spełnia rygorów edycji naukowej⁷. Ważne uwagi i obserwacje na temat twórczości eremity poczynił wspomniany już Zbigniew Kadłubek w kilku swoich studiach szczegółowych, dokonał on też przekładu „Hymnu o rajskiej radości”⁸.

Pierwszym okresem wzmożonego zainteresowania historiografii zachodnioeuropejskiej Piotrem Damianem były lata siedemdziesiąte ubiegłego stulecia, kiedy to — zwłaszcza we Włoszech — uroczyste obchodzono dziewięćsetlecie śmierci tego wybitnego reformatora; ukazało się wówczas kilka ważnych tomów studiów⁹. Przypadające w 2007 r. millennium urodzin Piotra Damianiego było okazją do organizacji kilku konferencji naukowych i przygotowania paru jubileuszowych wydawnictw.

W kwietniu 2007 r. zostało zorganizowane sympozjum w niewielkiej miejscowości Conca, niedaleko Rimini i Pesaro, która może poszczycić się zakładanym przez Damianiego klasztorem. Klasztor ten został założony pod koniec życia przeora z Fonte Avellana, który jako promotor życia „na pustyni”, życia eremickiego, także w tym miejscu dostrzegł dla mnichów przestrzenny element osamotnienia i pustki. Klasztor w Conca stał się dla organizatorów kongresu niejako pretekstem, aby — wychodząc od szczegółowego przypadku fundacji — pokazać myśl eremity na szerokim tle całej jego działalności i najważniejszych nurtów religijnych epoki.

Tom materiałów pokonferencyjnych¹⁰ otwierają właśnie dwa takie szeroko zakrojone teksty przeglądowe. Pierwszy z nich, autorstwa Giancarlo A n d e n n y („Monachesimo e riforma ecclesiastica del secolo XI: un tema storico non esaurito”, s. 1–25) omawia jedenastowieczne prądy reformatorskie w instytucjach monastycznych. Uczony dostrzega, że wielka reforma Kościoła miała dwa ważne, niezależne od siebie nurty: reformę życia klasztornego oraz naprawę instytucji Kościoła hierarchicznego. Najbardziej znane, w tym pierwszym przypadku, są działania burgundzkiego opactwa Cluny, które — zdaniem Andenny — dążyło wręcz do utworzenia Kościoła mniszego, równoległe działającego do Kościoła biskupów. Cluny zmierzało do stworzenia kongregacji, w której poszczególne domy klasztorne podporządkowane byłyby centrali, jednemu wielkiemu opatowi. Argumentacja autora przekonuje, że nie można uważać reformy monastycznej przełomu

nity (trzy na Narodzenie NMP oraz na Zwiastowanie i Wniebowzięcie, s. 106–148). Tymczasem niewątpliwie pozostają jedynie dwa kazania *In nativitate sanctae Mariae*, wydane [w:] Petrus D a m i a n u s, *Sermones* (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis 57), wyd. I. L u c c h e s i, Turnholt 1983, s. 265–273, 275–290; [w:] PL 144, kol. 741–748, 748–761.

⁶ Piotr D a m i a n i, *O wszechmocy Bożej*, tł. i oprac. I. R a d z i e j o w s k a, *Wstęp*, M. O l s z e w s k i (Ad Fontes 8), Kęty 2008.

⁷ Św. Piotr D a m i a n, *Żywot świętego Romualda*, tłum. J. B o t o r, Warszawa 1991.

⁸ Z. K a d ł u b e k, *Cuncta per orbem volumina litterarum. O kazaniu św. Piotra Damianiego na dzień św. Kasia Męczennika*, [w:] *Civitas mentis*, t. I, red. Z. K a d ł u b e k, T. S ł a w e k, Katowice 2005, s. 84–91; idem, *Vita activa i vita contemplativa u św. Piotra Damianiego (1007–1072)*, internetowe czasopismo „Anthropos?”, nr 6–7, 2006: <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos4/texty/kadlubek_1.htm>; idem, *Rajska radość. Św. Piotr Damiani* (Spotkania z Literaturą 31), Katowice 2005.

⁹ M. in. *San Pier Damiani. Atti del Convegno di Studi nel IX centenario della morte*, Faenza 1973 oraz cztero-częściowe wydawnictwo *San Pier Damiano nel IX centenario della morte (1072–1972)*, Cesena 1972–1978.

¹⁰ *Pier Damiani e il monastero di San Gregorio in Conca nella Romagna del secolo XI*, red. N. D’ A c u n t o (Incontri di Studio 6), Fondazione Centro Italiano di Studi sull’Alto Medioevo, Spoleto 2008.

X i XI w. za część tzw. reformy gregoriańskiej. Reformą Kościoła biskupiego zajął się natomiast jeden z najwybitniejszych znawców problemu, boloński historyk Glauco Maria Cantarella („La riforma ecclesiastica in Romagna”, s. 27–50). Badacz ten zwrócił uwagę na „piętrowe” wcielanie w życie procesu reform, które przebiegało od centrali w Rzymie poprzez metropolitów aż po biskupów lokalnych, od których dobrej woli zależało wszak wprowadzanie w życie reformatorskich postulatów na obszarze diecezji. A biskupi miejsca, zwłaszcza jeśli chodzi o kwestie celibatu i czystości seksualnej kapłanów, wcale nie musieli podzielać w tym względzie poglądów Stolicy Apostolskiej.

Oba wspomniane tematy nakreśliły szeroki kontekst funkcjonowania klasztoru w Conca. Szczegółowymi aspektami regionu zajęła się z kolei Paola Galatti („Dinamiche insediative e fondazioni monastiche in area riminese: i secoli X–XI”, s. 51–70), która przedstawiła uwarunkowania polityczne panujące w okolicach Rimini w XI stuleciu. Z kolei Gianfranco Pasqua li zajął się organizacją gospodarczą i rolniczą na tym terenie. Wnioski obojga autorów przybliżają uwarunkowania, w jakich klasztor został ufundowany. Kolejne teksty zbliżają się jeszcze bardziej do najważniejszych zagadnień, mianowicie organizacji kościelnej na interesującym nas obszarze Romanii. Raffaele Savigni („L’organizzazione ecclesiastica nel territorio riminese”, s. 147–191) zwraca uwagę na kształtowanie się i rozwój organizacji parafialnej oraz pojawienie się w okolicach Rimini nowych instytucji religijnych; pokazuje też związki tych instytucji z Rawenną (przypomnijmy, że Damiani był silnie z tym miastem związany). Z kolei Tommaso di Carpegna Falco neri („La mappa dei poteri tra Rimini e il Montefeltro”, s. 193–204) zajął się analogicznie organizacją polityczną, wskazując na tym obszarze głównie polityczne wpływy rzymskie i raweńskie. Kolejne teksty za przedmiot swoich rozważań mają już bohatera konferencji. Umberto Longo („La proposta cristiana di Pier Damiani”, s. 89–104) scharakteryzował duchowość eremity, niezwykle różnorodną, zmieniającą się w czasie, której poszczególne elementy wydawać się wręcz mogą czasami sprzeczne. Autor zwrócił swą uwagę głównie na badania twórczości hagiograficznej Damianiego, promującej życie eremickie i kontemplacyjne. Z kolei Guido Cariboni („»Fraterna karitas utrumque in Christi amore connectat«”, s. 105–118) prześledził kontakty eremity z instytucjami kościelnymi Romanii, głównie klasztorami. Doszedł on do wniosku, że przeor z Fonte Avelana nie chciał tworzyć — z założonych przez siebie bądź zaprzyjaźnionych klasztorów — jakiejś kongregacji czy sieci domów zakonnych w pewien sposób ustrukturyzowanych, lecz pragnął aby powstały miejsca, gdzie mnisi kierowaliby się podobnymi ideami.

Ostatnia grupa studiów poświęcona została klasztorowi w Conca. Nicolangelo D’Acunto skrupulatnie prześledził proces fundacyjny opactwa oraz przedstawił uczestniczące w nim osoby. Scharakteryzował również późniejsze dzieje zgromadzenia, jak chociażby okres, kiedy mnisi opowiedzieli się pod koniec XI w. po stronie antypapieża Wiberta — Klemensa III w sporze z prawowitym następcą Świętego Piotra. Dziejami klasztoru w XII stuleciu zajął się z kolei Emiliano Bianchi, natomiast Franca Sina tti d’Amico pokazała, jak klasztor stał się centrum religijnym i społecznym organizującym życie doliny rzeki Conca. Niestety nie został nadesłany do druku tekst referatu Paolo Marc oniego, który w trakcie sesji omawiał badania architektoniczne klasztoru oraz prowadzone na jego terenie wykopaliska archeologiczne.

W sierpniu 2007 r. została zorganizowana kolejna konferencja, tym razem w „rodzinnym” klasztorze Damianiego, w Fonte Avellana. Opactwu temu zostały poświęcone wygłoszone podczas konferencji referaty, chociaż wiele z nich potraktowało motyw klasztoru

na górze Catria jedynie jako pretekst do szerszych rozważań. Zbiór studiów¹¹ otwiera przekrojowy tekst redaktora tomu, Nicolangelo D'Acunto („Fonte Avellana e Pier Damiani”, s. 15–31), poświęcony związkom eremity ze swoim ukochanym klasztorom i wspólnotą, z którą czuł się najbardziej związany. W omawianym tomie opublikowano ponadto czternaście artykułów; część z nich dotyczy posiadłości ziemskich, które należały do klasztoru; kolejne dotyczą ważnego zagadnienia, jakim są stosunki zgromadzenia w Fonte Avellana z lokalną arystokracją. Na przykład Tommaso di Carpegna Falconieri nie ograniczył swoich badań do konkretnego przykładu klasztoru Damianiego, lecz zajął się ogólnie interesującym zjawiskiem stosunku możliwych do różnorodnych instytucji monastycznych. Kolejna grupa tekstów dotyczy mikrokosmosu, w którym żył i tworzył Piotr Damiani. Ugo Facchini zajął się klasztorą liturgią w czasach Damianiego, z kolei Giacomo Baroffio, w szczegółowym i wyczerpującym studium, omówił rolę muzyki w Fonte Avellana. Opublikowane teksty dotyczą również kultury literackiej opactwa, kultu wenerowanych tam świętych czy funkcjonowania skryptorium. Interesująca jest także rozprawa Guido Cariboniego, w której autor przedstawił badania nad życiem codziennym mnichów, ich ubiorem, pożywieniem itp.

W tomie znalazły się również szersze teksty przekrojowe, jak rozprawa Umberto Longo („Pier Damiani e la proposta di perfezione al mondo monastico negli anni sessanta dell'XI secolo”, s. 235–250) dotycząca najważniejszych modeli świętości promowanych przez Avellanitę. Swą analizę autor przeprowadził głównie na przykładzie „Żywota” Odylona z Cluny, wskazując na najważniejsze elementy utworów hagiograficznych Damianiego, to jest praktyki ascetyczne i pokutne. Z kolei Lorenzo Saraceno za przedmiot swych rozważań wybrał teologię i duchowość związaną ze św. Krzyżem, którego wezwanie nosił klasztor. Giancarlo Andenna zajął się głównymi postulatami reformatorskimi Damianiego i Hildebranda, późniejszego papieża Grzegorza VII (kwestia symonii i nikolaityzmu) oraz sprawą wyboru papieża. Z kolei Stefania Zucchi przedstawiła kwestie eklezjologiczne w myśli Damianiego, szczególnie procedurę wybierania biskupów, scharakteryzowała również wyobrażenia eremity o ideale biskupa i funkcjach wypełnianych przez przywódców Kościoła.

Trzecie z kolei, międzynarodowe sympozjum w Rawennie i Faenzy (październik 2007 r.) miało jeszcze inny charakter. Nie zajmowało się już elementami biograficznymi czy tzw. czasami Damianiego, lecz analizą twórczości, idei i myśli reformatora. Analiza ta przeprowadzana była z perspektywy historycznej, teologicznej, hagiograficznej, filozoficznej, eklezjologicznej i wreszcie kanonistycznej. W materiałach pokonferencyjnych¹² wydrukowano siedemnaście, często niezwykle szczegółowych studiów. Po raz kolejny Umberto Longo przedstawił swoje ustalenia dotyczące twórczości hagiograficznej Damianiego („La norma e l'esempio: Pier Damiani e i suoi eremiti”, s. 41–56), z kolei Ugo Facchini („L'uomo di preghiera”, s. 57–70) zaprezentował dalsze badania nad ideami ascetycznymi w myśli Avellanity. Na konferencji pojawiła się tematyka nieobecna w trakcie dwóch poprzednich sympozjów, mianowicie kwestia działalności „politycznej” Damianiego w łonie Kościoła, jak i w stosunkach z władzą świecką. Przykładem takich badań

¹¹ *Fonte Avellana nel secolo di Pier Damiani*, red. N. D'Acunto (Centro Studi Avellaniti), Negarine di S. Pietro in Cariano, [Verona] 2008.

¹² *Pier Damiani l'eremita, il teologo, il riformatore (1007–2007)*, red. M. Tagliaferrì (Ravennatensia 23), Bologna 2009.

niech będzie tekst Glauco Maria Cantarelli („Pier Damiani e lo scisma di Cadalo”, s. 233–257), poświęcony tak zwanej schizmie Kadalusa — Honoriusza II. Innym przykładem takich nowych, nieporuszanych na wcześniejszych konferencjach, tematów jest tekst Anny Tammini („Il maestro di s. Pier Damiani e lo sviluppo dell’iconografia damiana”, s. 103–118) o kulcie Piotra Damianiego; nie można wszak zapomnieć, że eremita z Fonte Avellana to także czczony przez Kościół święty.

Niektórzy autorzy zajęli się w swych rozprawach szczegółową analizą konkretnych dzieł Damianiego, np. „De divina omnipotentia” (Maurizio Malaguti) czy „Liber Gommorrhianus” (Krzysztof Skwierczyński), inni z kolei prześledzili pojedyncze motywy w twórczości eremity, np. diabeł (Adele Simonetti), rola ludzi świeckich w Kościele (Nicolangelo D’Acunto) czy teologia monastyczna (Christian Lohmer). Ważny i pożyteczny jest również otwierający książkę, błyskotliwie skonstruowany szkic historiograficzno-bibliograficzny Giuseppe Fornasariego („Pier Damiani tra passato e futuro: tentativo di un bilancio storiografico”, s. 7–40).

Czasopismo włoskiego centrum badań nad dziejami benedyktynów, chcąc uczcić rocznicę urodzin eremity, w jednym ze swoich numerów zgromadziło pięć rozpraw mu poświęconych¹³. Szczególną uwagę warto zwrócić na artykuły dotyczącą tematów rzadko poruszanych w literaturze przedmiotu, mianowicie Umberto Longo zajął się utworami hagiograficznymi rzekomo napisanymi przez Damianiego („Le opere agiografiche attribuite a Pier Damiani da ritenersi spurie”, s. 253–266), z kolei Ugo Facchini („I sermoni »In cena Domini« ed »In dedicatione ecclesiae« di San Pier Damiani. Esame della ritualità”, s. 217–232) oraz Mariano Dell’Omo („I più antichi testimoni liturgici del »Sermo in vigiliis sancti Benedicti« di Pier Damiani”, s. 233–252, nowe wydanie kazania s. 244–248) poddali analizie kazania eremity.

Kolejna książka zbierająca rozprawy dotyczące Damianiego jest efektem różnorodnych inicjatyw włoskiej kongregacji kamedułów (którzy czują się spadkobiercami tradycji monastycznej promowanej przez Avellanitę), między innymi rzymskiej konferencji „Pier Damiani tra teologia, spiritualità e diritto” (22–27 października 2007)¹⁴. Inna część rozpraw stanowi pokłosie promocji wspomnianego niżej tomu poezji i modlitw Damianiego, wydanego w ramach projektu „Opera omnia di Pier Damiani”. Pozostałe teksty były przedstawione w ramach odbywających się w maju 2007 r. w Fonte Avellana spotkań mniszek i mnichów kamedułskich, poświęconych kontemplacji w myśli Damianiego. Teksty te — w dużej części oczywiście konfesyjne — pokazują doskonale, jak idee Piotra są wciąż żywe (a właściwie: jak w końcu są przez Kościół odkrywane); wśród tych artykułów na szczególną uwagę zasługuje referat André Cantina („San Pier Damiani, un maestro spirituale per il nostro tempo”, s. 291–302), w którym ten wybitny znawca biografii i spuścizny ideowej Avellanity pokazuje swe doświadczenie religijne wynikające z lektury dzieł Damianiego. Cantin w swym wywodzie nie przestaje jednak być filozofem...

Tom zawiera czternaście rozpraw; rzadko podejmowanym tematem stosunku eremity do żydów zajął się Guido Innocenzo Gargano („La polemica anti giudaica di Pier Damiani”, s. 75–107). Z kolei Antonio De Prisco („Note di lettura su una recente edizione delle »Poesie« e delle »Preghiere« di Pier Damiani”, s. 123–131) postuluje dalsze in-

¹³ „Benedictina”, t. LIV, 2007, nr 2.

¹⁴ *La „grammatica di Cristo” di Pier Damiani. Un maestro per il nostro tempo*, red. G. I. Gargano, L. Saraceno, Negarine di S. Pietro in Cariano, [Verona] 2009.

tensywne badania nad poezją Piotra Damianiego. Przypomnijmy w tym miejscu opinię Zbigniewa Kadłubka na temat dorobku poetyckiego eremity: „Co się zaś tyczy formy — nie tylko nie można im [poezjom] odmówić bardzo wysokiego poziomu artystycznego, lecz trzeba im przyznać ważne miejsce w łacińskiej spuściźnie poetyckiej doby średniowiecza. — — Damiani używa antycznych miar wierszowych (strofy safickiej, heksametru, dystychu elegijnego, senaru jambicznego, wiersza asklepiadejskiego)”¹⁵. Ideom anachronicznym w twórczości bohatera książki przyjrzał się natomiast Pierluigi Licciorde, który zauważył, że słowem–kluczem do zrozumienia duchowości eremickiej Avellanity jest termin „indywidualizm”, a więc idea, która z całą mocą wybucha w społeczeństwie Europy XI stulecia („Contemplazione e mistica in San Pier Damiani”, s. 135–184). Lorenzo Saraceno przeszedł inny motyw w pisarstwie Damianiego, mianowicie eremicką *cellę*, która według uczonego stanowiła swego rodzaju „rozmównicę”, miejsce, gdzie mnich mógł rozmawiać z Bogiem („Il »mito« della cella come luogo privilegiato della contemplazione”, s. 185–219). Kolejnym rzadko podejmowanym problemem badawczym, mianowicie kontaktom Damianiego z monastycyzmem kobiecym, zajęła się Mariella Carpinello (s. 221–233). O obrazie duchowości eremity w dziele jego hagiografa, Jana z Lodi, pisze z kolei Edoardo Ferrarini (s. 235–257). Natomiast Vittorio Montemaggi przedstawił badania nad obrazem Piotra Damianiego w „Raju” Dantego (s. 259–276). Tematyce teologicznej poświęcili swą uwagę Lorenzo Montez, który zajął się kwestią znajomości Pisma Świętego i roli wykształcenia mnichów i księży świeckich w zależności od funkcji, jakie miały te dwie grupy do spełnienia w społeczności wiernych (s. 65–74) oraz Alfredo Simon, który pokrótce scharakteryzował myśl teologiczną i egzegetyczną eremity (s. 37–64), a także Nicolangelo D’Acunto podejmując temat roli świeckich w *societas Christiana* (s. 25–36).

Kolejną inicjatywą włoskich kamedułów, mającą uczcić millennium urodzin Damianiego, jest zbiór tekstów źródłowych, zawierający m.in. nowe przekłady „Żywotów św. Romualda” oraz „Pięciu Braci”¹⁶. Ta sama Congregatio Camaldulensis OSB wraz z wydawnictwem Città Nuova realizuje od roku 2000 obszerny projekt mający na celu łacińsko–włoskie wydanie dzieł wszystkich Piotra Damianiego. Dotychczas opublikowanych pięć tomów (listy i dzieła poetyckie), w przygotowaniu znajduje się kolejnych siedem części (listy, kazania, mowy i żywoty świętych)¹⁷. Częścią tego projektu jest także obszerna bibliografia przedmiotu¹⁸. Dotychczasowe prace nad dorobkiem Damianiego ułatwiło także krytyczne wydanie listów eremity¹⁹.

¹⁵ Z. Kadłubek, *Św. Piotr Damiani*, s. 67; o *Hymnie o rajskiej radości* uczoney pisze w następujący sposób: „To jeden z najbardziej przejmujących utworów, jakie kiedykolwiek powstały po łacinie. Jeden z najpogodniejszych tekstów zachodniej kultury”, idem, s. 76.

¹⁶ *Privilegio d’amore. Fonti camaldolesi. Testi normativi, testimonianze documentarie e letterarie dei secc. XI e XII*, red. C. Falchini, Bose 2007.

¹⁷ *Opere di Pier Damiani*, t. I/1, *Lettere 1–21*, red. G. I. Gargano, N. D’Acunto, Roma 2000; t. I/2, *Lettere 22–40*, red. G. I. Gargano, N. D’Acunto, Roma 2001; t. I/3, *Lettere 41–67*, red. G. I. Gargano, N. D’Acunto, Roma 2002; t. I/4, *Lettere 68–90*, red. N. D’Acunto, L. Saraceno, Roma 2005; t. IV, *Poesie e preghiere*, red. U. Facchini, L. Saraceno, Roma 2007.

¹⁸ U. Facchini, *Pier Damiani, un Padre del secondo millennio. Bibliografia 1007–2007*, Roma 2007; vide moje uwagi na ten temat [w:] PH t. LXXXIX, 2008, zesz. 1, s. 147–149.

¹⁹ *Die Briefe des Petrus Damiani*, wyd. K. Reindel, MGH BdK, t. 4/1–4/4, München 1983–1993.

We Francji ukazała się pierwsza kompletna, intelektualnie fascynująca biografia eremity z Fonte Avellana, pióra wybitnego znawcy problemu, André Cantina²⁰. Książka została przez znawców przedmiotu przyjęta niezwykle gorąco²¹. Cantin zawarł swoje rozważania w trzech częściach; pierwsza dotyczy stosunku świętego do Boga, druga jego działalności w świecie świeckim, wreszcie trzecia analizuje najważniejsze myśli i idee tego najmniej znanego (nie tylko przez historyków) Doktora Kościoła. Warto przytoczyć słowa autora zawarte we „Wstępie”: *Car un si grand saint, qui est de plus un admirable écrivain et un témoin irremplaçable de son temps, le milieu du XI siècle latin, n'a pas encore trouvé, malgré de valeureux travaux, la place qu'il mérite dans les études historiques et la culture religieuse, entre les premiers grands abbés de Cluny et saint Bernard* (s. 7). Jedynym poważnym mankamentem biografii jest cytowanie dzieł Damianiego według nienajlepszej edycji w „Patrologia Latina”, ponadto w wydaniu tym jest inna numeracja dzieł, niż w edycjach nowszych, co utrudnia odszukanie odpowiednich fragmentów (Cantin nie zamieścił konkordancji utworów²²). We Włoszech ukazała się z kolei bardzo tradycyjna monografia Ruggero B e n e r i c e t t i e g o²³; materiał został w niej ułożony i omówiony chronologicznie, autor wykorzystał najnowsze ustalenia dotyczące biografii i dzieł Damianiego. Książka Cantina stanowi pasjonującą, inspirującą lekturę, z kolei biografia jego włoskiego kolegi może służyć za doskonały punkt wyjścia do dalszych badań dostarczając wskazówek bibliograficznych i porządkując chronologię. Obie prace zastąpią bardzo dobrą, lecz przestarzałą już w wielu ustaleniach biografię pióra Jeana L e c l e r c q a²⁴.

Mimo bogatej i różnorodnej problematyki poruszanej zarówno na wymienionych wyżej konferencjach, jak i w okolicznościowych publikacjach, wciąż wiele tematów pozostaje na marginesie uwagi historyków. Wciąż też pojawiają się nowe badania, przynoszące częstokroć interesujące wyniki. Wśród takich nowatorskich badań wymienić należy analizę teologii pracy w myśli i dziełach Piotra Damianiego²⁵. Eremita znajdował się ewidentnie pod wpływem kluniackiej eschatologii optymistycznej, która — w uproszczeniu rzecz ujmując — zakładała, że człowiek może mieć wpływ na swoje zbawienie i prowokowała do stawiania pytania: co mogę w tym celu zrobić? Damiani zdawał sobie doskonale sprawę, że nie każdy może być mnichem czy — jeszcze lepiej — eremita. Dlatego tak wielką wagę przywiązywał do pracy ludzi świeckich, którzy w ten sposób mogli zadbać o życie wieczne. Patricia R a n f t zwraca uwagę, że przeor z Fonte Avellana był pierwszym myślicielem Kościoła, który pozwolił średniowiecznemu człowiekowi na dostrzeżenie eschatologicznej i moralnej wartości pracy. To właśnie od jego czasów zmienia się postrzeganie pracy przez społeczeństwo chrześcijańskie, dostrzeganie jej pozytywnych aspektów i docenianie pracujących ludzi. Szczególnie uwagi te dotyczą negatywnie wcześniej odbieranej pracy fizycznej (która albo stanowiła karę, albo też wykonywana była przez niższe warstwy spo-

²⁰ A. C a n t i n, *Saint Pierre Damien 1007–1072. Autrefois — aujourd'hui*, Paris 2006.

²¹ Vide np. G. F o r n a s a r i, „*Philosophia nostra Christus est*”, *Quelques observations en marge d'un nouveau volume sur Pierre Damien*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique” t. CIII, 2008, zesz. 1, s. 162–175.

²² Vide E. D' A n g e l o, *San Pier Damiani, „Liber Gomorrhianus”*. *Omosessualità ecclesiastica e riforma della Chiesa*, Alessandria 2001, s. 18–30.

²³ R. B e n e r i c e t t i, *L'Eremo e la cattedra. Vita di san Pier Damiani (Ravenna 1007—Faenza 1072)*, Milano 2007.

²⁴ J. L e c l e r c q, *Saint Pierre Damien ermite et homme d'Église*, Roma 1960.

²⁵ P. R a n f t, *The Theology of Work. Peter Damian and the Medieval Religious Renewal Movement*, New York 2006.

łeczne). Damiani zwrócił uwagę, że przecież Syn Boży pracował fizycznie w czasach swojej ziemskiej wędrówki, podobnie jak jego apostołowie — w myśli eremity praca jest więc powrotem do ideałów *vita apostolica* i stanowi *imitatio Christi*. Ponadto Piotr przedstawiał dzieło stworzenia dokonane przez Boga Ojca jako twórczy proces pracy. Dzięki Damianowi praca przestała być uważana jedynie za czynność niezbędną do przetrwania i zaspokojenia podstawowych potrzeb, lecz została uświęcona, pozwalała osiągnąć zbawienie oraz, poprzez udział w stwórczym trudzie Boga, przygotowywała powtórne przyjście Chrystusa. Amerykańska uczona uznała, że teologiczna myśl Damianiego dotycząca etosu pracy prowadziła bezpośrednio, choć długą i zawiłą drogą, do encykliki Jana Pawła II „*Laborem exercens*”.

Rocznica *dies natalis* Piotra Damianiego stała się pretekstem do opracowania na nowo tematów obecnych w refleksji historiograficznej od dawna. XI stulecie przyniosło poważne zmiany w twórczości hagiograficznej, dzieła poświęcone świętym stały się elementem zarówno walki między *regnum* i *sacerdotium*, jak też zaczęły promować wartości drogie obozowi reformatorskiemu. Wspominany już parokrotnie Umberto Longo przygotował książkę, której przedmiotem będą właśnie pisane przez Avellanitę żywoty świętych oraz przedstawiane w nich wartości i idee²⁶. Natomiast wśród tematów wciąż ciekających na uwagę historyków średniowiecza znajduje się z pewnością kwestia stosunku Damianiego do kobiet. Problemem tym, jedynie w jego nielicznych aspektach, zajmował się ponad trzy dekady temu Jean Leclercq²⁷, natomiast niedawny tekst pewnej czeskiej badaczki należy uznać za — używając niezwykle oględnych słów — niezbyt udany²⁸. Inną ważną kwestią, która wymaga szczegółowej analizy, jest dramatyczne rozdzieranie dostrzegalne między konkretnymi praktycznymi działaniami kościelnymi i politycznymi Damianiego a wizją teoretyczną kreowaną przez niego w listach i traktatach. Także badania nad monastycyzmem i eremityzmem epoki wciąż przynoszą nowe ustalenia, w świetle których lepiej możemy poznać postać wielkiego reformatora²⁹.

Obchody *millennium* urodzin eremity z Fonte Avellana przyniosły obfity plon: ponad 60 studiów szczegółowych, monografie, wydawnictwa źródłowe i tłumaczenia. Niemniej jednak reasumując ten pobieżny przegląd można przywołać znamienne stwierdzenie Giuseppe Fornasari, dotyczące badań nad wielką reformą Kościoła w XI w.³⁰ Problematyka związana z działalnością Piotra Damianiego to temat nie tylko wciąż niewyczerpany, ale wręcz niewyczerpalny.

²⁶ U. Longo, *Pier Damiani e l'agiografia. Scrittura, spiritualità e riforma* (w druku).

²⁷ J. Leclercq, *S. Pierre Damien et les femmes*, „*Studia Monastica*” t. XV, 1973, s. 43–55.

²⁸ K. Čadková, *Žena v rukou kazatelových*, [w:] *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie*, red. K. Čadková, M. Lenderová, J. Stráňková, Pardubice 2006, s. 451–456.

²⁹ Vide studia zgromadzone w tomie *Dove va la storiografia monastica in Europa? Temi e metodi di ricerca per lo studio della vita monastica e regolare in età medievale alle soglie del terzo millennio*, red. G. Andenna, Milano 2001.

³⁰ G. Fornasari, *Del nuovo su Gregorio VII? Riflessioni su un problema storiografico „non esaurito”*, „*Studia Mediaevalia*” t. XXIV, 1983, zesz. 1, s. 315–353.